

2. Життєві навички для активного громадянства: практикум для учнівської молоді підліткового віку. Київ, 2018. 164 с.
3. Пазиніч М. Збалансований розвиток міст: досвід США. *Екологічний вісник*. 2015, травень–червень. Київ: Всеукраїнська екологічна ліга ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». С. 11–12.
4. Схід сортує / ГО «Добра Воля», EcoLanding.
5. Environment. European Green Capital. URL: <https://ec.europa.eu/environment/europeangreencapital/> (дата звернення: 03.03.2020).

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Бондарук В. І.

Виховання справжнього громадянина передбачає формування у молоді любові до своєї рідної землі, до рідного краю, до Батьківщини. Саме такі якості характеризують людину-патріота, яка демонструє відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, особливе емоційне переживання своєї приналежності до країни, до рідної мови, історії, традицій. Як зазначено у Листі МОН України від 16.08.2019 р., національно патріотичне виховання є складовою частиною освітнього процесу. Отже, головне завдання – «виховувати дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності» [7]. Необхідно все зробити, щоб слова «Україна», «патріотизм» сприймалися дітьми «не лише розумом, ай серцем» [7].

Учитель історії має унікальну можливість, щоб реалізувати завдання національно-патріотичного виховання. Адже саме під час цих уроків діти ознайомлюються з героїчним минулим українського народу, трагічними та водночас славними сторінками української історії, надбаннями української культури.

Дуже велике значення має історія вивчення рідного краю. Наш край Приазов'я... Чудовий, прекрасний край! Він багатий на хліб, метали, виноград, рибу, степові квіти. Землі краю омивають срібні хвилі Азовського моря, найтеплішого та найлагіднішого у світі. Край має давню історію. Про це свідчать багато досліджень. Зокрема, В. Ф. Клименко та В. І. Цимбал зазначають, що уже в період новокам'яного віку тут були поселення. Про це свідчать розкопки Маріупольського могильника в 1930 р. [1, с. 15]. Також автори зазначають, що з кінця IX до початку XIII ст. на території Донецької області панували різні кочівники: печеніги, торки, половці [1, с. 31]. Цікаві факти про давнє минуле Донбасу як історичного регіону України розповідає сучасний науковець Т. Чухліб [6].

Про ці та інші факти рідної історії учні дізнаються на уроках з краєзнавства. Потрібно використовувати різні методи роботи. Це робота з додатковою літера-

турую, з документами, зі статтями місцевої періодики. Джерела усної історії мають непересічне значення.

Історія українського козацтва завжди була актуальною в нашій державі, тому що вона має багато прикладів боротьби за волю і незалежність проти тих, хто прагнув позбавити наш народ права бути вільним. Як зазначено у джерелі, «доба козаччини повинна бути не тільки об'єктом наукових досліджень, а й тією сферою, що стане каталізатором пробудження національної свідомості, реалізації української національної ідеї, формування високих моральних якостей на яскравих прикладах самовідданої любові до своєї Батьківщини, за свободу та права свого народу, що явили Україні і світу запорізькі козаки» [3, с. 3]. Отже, у 8-му класі, коли вивчається тема «Становлення українського козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)», природним є звернення до краєзнавчого матеріалу.

Працюючи з різними джерелами, учні готують повідомлення про те, що уже в XVI ст. через Приазов'я до України та Московської держави з Криму вела Муравська дорога («сакма») з її Ізюмським і Кальміуським відгалуженням, де діяли козацькі загони [3, с. 6].

Як зазначала місцевий краєзнавець Р. Сасенко, козаків вабила до себе риба – один із головних продуктів харчування та важливий предмет торгівлі. В усті Кальміусу, інших річок та балок Приазов'я, на морських косах існували запорізькі тоні, де ловили рибу неводами. А потім її обробляли: солили, в'ялили, робили балики, заготовляли ікру, витоплювали жир. Потім з усіх тоней звозили все на острів, який знаходився в самому усті між головним устям Кальміусу і західним рукавом дельти під назвою Домаха, на старовинних картах він позначався як озеро. Сюди прибували обози чумаків – торговців, які скуповували товар. Понад три століття острів називався «біржою». В радянські часи це була територія рибоконсервного заводу. Спочатку на місцях промислів виникли притулки рибалок, а потім – зимівники (хутори). Найперші з них з'явилися на правому березі устя Кальміусу, про що свідчила назва Домаха: у запорожців означала і житло рибалок, і найближче від житла місце вилову риби. У 1931 р. професором М. О. Макаренком під час будівництва заводу Азовсталь було досліджено козацьке житло площею 30 кв. м, яке опалювалося піччю, підлога і стінки періодично підмазувалися глиною. У житлі знайдено понад 50 побутових речей. Козацькі люльки знайдено в селищі Мелекіне. Неподалік, на мису між устями річок Мокрої Білосарайки та Широкої Балки, знайдено чавунний казан, яким користувалися козаки, що ловили рибу на Білосарайській косі. Життя козаків було під загрозою татар, тому в усті Кальміусу було встановлено військовий сторожовий пост [4].

Ці повідомлення формують у учнів причетність нашого краю до козацької доби, сприяють формуванню національної свідомості.

На території наших сіл є пам'ятники та пам'ятні знаки радянської доби. Уроки-екскурсії дають можливість більш глибоко вивчити відповідні теми програмового матеріалу з одного боку, а з іншого – сприяють формуванню життєвої позиції учнів, поваги до людей праці, співчуття до загиблих в роки Другої світової війни. Наприклад, у 10-му класі під час вивчення теми «Перша спроба радянзації у 1918 році» проводиться урок-екскурсія до пам'ятного знаку розстріляним комунарам. Наголошується на тому, що це – пам'ять про людей, які повірили більшовицькій пропаганді про щасливе майбутнє комуністичного суспільства. У грудні 1917 р. була встановлена радянська влада, а уже навесні сюди, на землі хутора Козакевича, прибули 15 жителів з Новосілки та Волонтерівки (м. Маріуполь) і організували Маріупольську сільськогосподарську комуну. Ідейним натхненником був В. І. Бодров – слухач ленінського політичного гуртка «Петербурзького союзу боротьби за визволення робітничого класу», який мав декілька філій. Вони вірили у щасливе безбідне майбутнє. Але 28 квітня увірвалися війська білогвардійського полковника Дроздовського. І хоч до хутора примчав вершник, щоб попередити про небезпеку, комунари не встигли сховатися. Лише троє врятувалися, а інших по-звірячому вбили. Поховали розстріляних у Маріуполі, а на місці розстрілу поставили пам'ятник. Коли його встановили, то на ньому була табличка з іменами загиблих. Цей знак споруджений не на честь тиранів, а на честь людей, які стали жертвами пропаганди та повірили в те, що ліквідацією приватної власності можна досягти рівності.

Вивчення історії Другої світової війни неможливе без звернення до подій жовтня 1941 р., коли відбувалися масові розстріли на території села Агробаза. Про це дізнаємося з джерел усної історії. У музеї Бердянської ЗОШ І–ІІІ ст. є спогади, записані від очевидців тих подій.

Особливо цінні свідчення Сари Глейх, жительки довоєнного Маріуполя, яка стала жертвою розстрілу, та її доля подарувала життя. Це неймовірно, але вона врятувалася! Пізніше вона опублікувала свої спогади, які назвала «Це було в Маріуполі. Щоденник Сари Глейх». На уроках, де вивчаємо Голокост, учні ознайомлюються зі свідченнями Сари Глейх. Учні сприймають цей матеріал на чуттєвому рівні. Вони чітко розуміють весь трагізм тих подій. «В ніч на 20 жовтня дощило. Ранком дощ припинився. Було похмуро, сиво, але не холодно. Німці проганяли прикладами тих, хто прийшов попрощатися з євреями. О сьомій годині ранку виїхали машини з літніми людьми та жінками з дітьми. Усі інші йшли пішки 9–10 кілометрів. Дорога була жакливою, йти було важко. Батьки Сари поїхали машиною о 9 годині. Всі були налякані, поширювалися припущення, що тих, хто поїхав машинами, можуть знищити. Тому багатьох, хто не хотів виходити, били і виганяли. Дорога була розмитою, неможливо було витягнути ноги з грязюки, але треба було йти, тому що тих, хто затримувався, били

прикладами. О другій годині колона прийшла до Агробази. Далі усіх по 40–50 осіб направляли в сараї, які стояли в кінці села Бердянське» [5]. Сара згадує, що коли дійшла черга до неї та її сестри з племінником, вони зрозуміли з жахом, що на них чекає. Вийшовши за сараї, вони побачили багато трупів, зокрема тата і мами. Усіх примусили роздягнутися до сорочки. Далі всіх погнали до рову, краю якого вже не було видно за трупами, по яких вони йшли [5]. Про ці події дізнаємося з матеріалів місцевої преси (автор – С. Марченко) [2].

У 1949 р. на місці поховання звели пам'ятник. Він був з чорного каменю, тому в народі його стали називати «Чорний пам'ятник». У 2000 р. був встановлений новий пам'ятник. Він має вигляд чаші підсвічника, в якому сім символічних свічок – мінори. Євреї з Маріуполя та Ізраїлю допомогли коштами на зведення цього пам'ятника. На його відкриття приїхав посол Ізраїлю.

Як і раніше, сьогодні до пам'ятника приходять люди, щоб вшанувати безвинно загиблих [8]. Влітку тут тихо шумлять дерева, а в жовтні сюди приїждять і приходять євреї, українці, росіяни – всі, хто хоче показати, що пам'ять людська є живою. Вона потрібна для того, щоб ніколи не трапилося подібне.

Вивчення історії революції Гідності та російської агресії в 11-му класі звертає нас до трагічних подій, які відбулися 31 серпня 2014 р. біля села Шевченкове. Там загинуло 6 та було поранено 4 саперів 703-го інженерного полку м. Самбір Головного управління оперативного забезпечення Збройних Сил України (один у важкому стані, троє отримали легкі поранення). Вибухом КАМАЗ 4310 в/н 6843 А9 було знищено повністю, УРАЛ 4320 сильно пошкоджено, відновленню не підлягав. Серед загиблих – підполковник Суський Вадим Миколайович, 1972 р. н., солдат Дорошенко Володимир Павлович, 1989 р. н., солдат Струсь Андрій Андрійович, 1992 р. н., солдат Бжостовський Ігор Євгенович, 1993 р. н., солдат Шубак Ігор Романович, 1995 р. н., солдат Малецький Роман Михайлович, 1994 р. н. Також було з'ясовано, що під час вибуху загинув Іванов Євгеній Вікторович, боєць 23-го батальйону територіальної оборони «Хортиця». З його мамою, Оксаною Миколаївною, був встановлений зв'язок. Вона розповіла про життя Євгенія. Загинули бійці. Пам'ять про них повинна залишитися. Спорудження пам'ятного знаку на місці загибелі воїнів має дуже велике значення. Сюди будуть приходити нащадки, приїжджати близькі, щоб нести квіти і хвилиною мовчання засвідчити – Герої не вмирають: солдати йдуть у вічність... Вже стало традицією для наших сіл згадувати про загиблих воїнів 31 серпня кожного року.

Отже, використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії дає можливість реалізовувати програму національно-патріотичного виховання.

Джерела та література

1. Клименко В. Ф., Цимбал В. І. Древности родного края историко-краеведческий очерк. Донецк, 1991. 39 с.
2. Марченко С. Земля Агробази – это наш Бабий яр. *Приазовський робочий*. 2011.04.03.
3. Роль козацтва в історії Донецького регіону. Донецьк: Каштан, 2006. 224 с.
4. Саєнко Р. Казаки в Приазовье. *Літературна газета*. 1993.
5. Сарра Глейх. Это было в Мариуполе (Дневник Сарры Глейх). Буклет, 1998.
6. Чухлиб Т. Мечом и оралом. Донбас – древняя земля Украины. Київ. 2015. 80 с.
7. Лист МОН України від 16.08.2019 № 1/9-523 «Про національно патріотичне виховання в навчальних закладах освіти у 2019–2020 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-nacionalno-patriotichne-vihovannya-u-zakladah-osviti-u-20192020-navchalnomu-roci>
8. У Маріуполі вшанували пам'ять жертв Голокосту. URL: <http://religions.unian.ua/judaism/1159582-u-mariupoli-vshanuvali-pamyat-jertv-golokostu.html>

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА
ТА ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Шинкаренко І. В.

The article highlights the connection between historical study of local lore and the school course in the history of Ukraine. The author considers the place and role of local history in the presentation of history, gives an analysis of the arsenal of individual forms and methods of local history teacher of history. New ways and methods of popularizing knowledge from the history of Ukraine and its individual region are presented. The problems and achievements of school regional studies are analyzed on the example of the work of a history teacher. The basic requirements for a history teacher as an organizer of local history work at the school are formulated.

Key words: *study of local lore, history, problems, methods, school course, ways and methods, research.*

Два протилежні процеси панують у суспільстві і у вивченні історії сьогодні – з одного боку, глобалізація, з іншого – регіоналізація. Незважаючи на те, що шкільний курс охоплює вивчення всієї історії людства, ми, як і раніше, приділяємо серйозну увагу вивченню історії рідного краю в курсі «Історія України». Відомий усім образ – у крапельці роси відбивається всесвіт. Так і у місцевій історії відбивається історія країни. Не можна заперечувати сьогодні інтерес суспільства до регіональної історії. Проте вектор досліджень дещо змінився, не питання про становлення політичних рухів, ідеологічних напрямів, не історія виникнення фабрик, заводів, колгоспів, а історії маленької людини, її повсяк-